

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою 3 – «Семіотичний характер логіки. Мова як предмет логічного аналізу»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від 29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Загальна характеристика мови.
2. Семіотика як наука про знаки. Загальні поняття семіотики.
3. Взаємодія мови логіки та мови права як семіотичних систем.

Рекомендована література:

Основна

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Конверський А. Є. Сучасна логіка (класична та некласична). 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2017. 294 с. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Konverskii_Modern_logic.pdf
3. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?
5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10807/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/559/1/%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0%202016.pdf>

Додаткова

1. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Логіка» (галузь знань 0304 «Право», 0302 «Міжнародне право»; освітньокваліфікаційний рівень «Бакалавр»; напрям підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.030202 «Міжнародні відносини») для студентів I курсу денної форми навчання / уклад.: О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. Е. Зархіна та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 90 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1876/1/NMP_0010.pdf

2. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
3. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e481f5f-cbf9-47ba-84bc-3b4e3de18f1e/content>
4. Тягло О. Чи потрібне критичне мислення українській школі? *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : зб. ст. П'ятої міжнар. наук.-метод. конф. з медіаосвіти та медіаграмотності (м. Київ, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 60–64. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c56ef7bd-0b0a-4063-aa24-3093d041e10f/content>
5. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 349–353. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4da55cde-fa8f-41e1-a0fb-dcd3ca8534e8/content>
6. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241-248. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b8e5e91-6ca7-46f5-9ebb-50886d7b948c/content>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>
2. Практикум з логіки. URL: <http://philosophy.ck.ua/praktikum-z-logiki/>
3. Федорченко Ю. Формальна і трансцендентальна логіка. URL: <http://fedorchenko.ho.ua/journal/7.html>
4. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

Текст лекції

1. Загальна характеристика мови

Оскільки будь-яка інтелектуальна діяльність у суспільстві здійснюється за допомогою мови, а діяльність юриста є в першу чергу діяльністю інтелектуальною, для нього логічний аналіз мови має істотне і часто навіть першочергове значення.

Інтуїтивно кожен з нас розуміє, що таке мова. Але якщо ми бажаємо досягти ефективності у наших міркуваннях, слід звернутися до наукових визначень мови, її загальної структури та істотних функцій. Найбільш абстрактно мову можна визначити як *систему засобів знакового спілкування*.

Залишимо до наступних пояснень більш конкретні визначення використаних тут понять, зокрема поняття знака, обмежуючись поки що їхнім повсякденним розумінням.

У такому широкому розумінні мови можна вважати, що вона виникає вже на рівні спілкування тварин, які користуються певними звуковими сигналами, мімікою, позами, рухами для передачі власних реакцій на зовнішні ситуації своїм сородичам або ворогам. Цей зоогенетичний аспект розвитку мови для логічного аналізу є нецікавим. Більш важливо взяти до уваги те, що на рівні людського спілкування мова сама є продуктом культурно-історичного розвитку і разом з ним становить фундамент усієї нашої культури. Завдяки мові індивідуальні і внаслідок цього унікальні психічні образи світу (відчуття, сприйняття, уявлення) об'єктивуються і починають бути міжсуб'єктивними, суспільно доступними у формі окремих слів, висловлень та розгорнутих міркувань.

Саме *слова*, окремі *висловлення* та *міркування*, а також утворені з них *тексти* становлять основні структурні компоненти мови. Тільки тоді, коли наші внутрішні психічні стани та реакції *вербалізуються*, тобто виражаються у словах, вони починають бути об'єктами раціонального обговорення, виважування і критики.

Всі мови можна поділити на три головні *типи*: «природні», «штучні» та «гібридні».

Маючи на увазі, що під мовами у власному, вузькому сенсі слід розуміти тільки людські мови, *природними* вважаються всі національні мови. Вони стихійно створилися протягом століть і навіть тисячоліть завдяки спільній інтелектуальній діяльності цілих народів і відтворюють у своїх словниках та правилах застосування своєрідність культурного розвитку цих народів. Базисом природних мов є «звичайні», «повсякденні» мови, над якими згодом надбудовуються *мови спеціалізованої діяльності* (або *професійні мови*). Природні мови подібні до живих організмів; вони виникають і розвиваються протягом певного історичного часу і можуть зникнути разом з цивілізаціями, в яких вони виникли.

Національна унікальність природних мов створює бар'єри при спробах міжнародного спілкування. Тому в останні століття позначилася тенденція до пошуку мов міжнародного спілкування, роль яких послідовно виконувалася латинською, французькою, а зараз – англійською мовою.

Крім мовних бар'єрів при міжнародному спілкуванні, національні мови завдяки стихійному походженню і наближеності до повсякденної практики з її недостатньою визначеністю мовних виразів виявилися не досить зручними для застосування у спеціалізованих сферах практики і пізнання. Тому в цих сферах стали поширюватися *штучні мови*, які свідомо створюються з різними цілями і різними засобами.

Перші штучні мови виникали як засіб утаємничування інформації як на основі природних мов, так і без їхнього використання (жаргони алхіміків, злодіїв, різні військові та дипломатичні шифри тощо). Наприкінці XIX – на початку XX ст. стала діяти протилежна тенденція розвитку штучних мов,

пов'язана зі спробами полегшення доступу до загальнокорисної інформації (штучні міжнародні мови на зразок волапюка чи есперанто). У технічній сфері для оптимізації інформаційних процесів були створені штучні мови морської сигналізації прапорцями, азбука Морзе, мови комп'ютерного програмування і т.ін. Найбільш віддаленими від природних мов є штучні мови математики та логіки, які відзначаються максимальною однозначністю і точністю їхніх словників та правил. Завдяки цій точності гарантується надійність здобутків, отримуваних за допомогою логіко-математичних методів. Однак, виграючи в точності, ми одночасно програємо в доступності і зручності використання таких мов. Відомо, як багато зусиль треба докласти, щоб опанувати навіть рідною мовою, вже не кажучи про іноземні. Тому не дивно, що оволодіння мовами логіки та математики потребує значного терпіння і напруження, до яких далеко не всі схильні і навіть здатні. Ось чому багато цікавих і корисних логіко+математичних результатів залишаються за межами розуміння багатьох потенціальних споживачів, особливо гуманітаріїв. Тим не менш математики і логіки не зацікавлені в абсолютній ізоляції набутого ними «чистого» знання, а навпаки, протягом останніх десятиліть все більше орієнтуються на поширення кола потенційних споживачів своєї продукції, створюючи «пом'якшені», більш «дружні» для нефахівців логіко-математичні мови.

Як компенсаційний засіб у мовах сучасних наукових теорій застосовуються почасти природні, почасти штучні, *гібридні* мови. Співвідношення «природних» і штучних компонентів може бути різним – від насичених штучними конструкціями мов аналітичної хімії, теоретичної фізики або структурної лінгвістики до відносно близьких до літературної національномовної традиції у медицині (назви хвороб – *люмбаго, гастрит*, назви ліків – *аспірин* тощо) чи теорії права (*презумпція, фікція, преюдиція* тощо).

Тим не менш саме штучні конструкти дозволяють забезпечити точність і однозначність застосування мовних виразів, необхідних для зміцнення теоретичних результатів наукових теорій, що користуються гібридними мовами.

Створення спеціалізованих мов поряд з «природними» зумовлюється необхідністю посилити деякі важливі функції, намічені вже в «природних» мовах. Основні *функції мови* визначаються тими практичними та пізнавальними завданнями, які вирішуються за її допомогою.

Перш за все слід відзначити *описову (денотативну, наративну)* функцію мови, яка забезпечує можливість повідомлення про цікавлячий нас об'єктивний стан речей. Якщо повідомлення відповідає дійсності, воно вважається *істинним*, якщо ж не відповідає – *хибним*. Наприклад, істинним буде повідомлення «Україна є республікою», хибним – «Україна є азіатською державою». У сучасній філософсько-логічній теорії припускається, що описові повідомлення можуть бути *невизначеними* щодо істинності або хибності. Невизначеність виникає внаслідок відсутності фактичної інформації щодо минулого або майбутнього стану речей: «10000 років тому на теренах України жили атланти» або «Через тиждень Іван виграє значну суму в лотерею».

Наявність достовірної інформації дозволяє посилити описи вказаннями на їхній істиннісний статус: «вірно, що ...», «істинно, що...», «хибно, що...», «у дійсності...» тощо.

Описова функція мови, що здійснюється в оповідних реченнях, дозволяє утворювати первісну базу даних про зовнішній світ. Над цією базою надбудовуються інші функції мови. Тривалий час вважалося, що описами обмежуються функціональні виміри мови.

У двадцяті роки нашого століття Карл Бюлер звернув увагу на те, що крім дескриптивної існують ще *сигнальна* та *експресивна* функції мови. Сигнальну функцію можна ототожнити з первісним рівнем розвитку мови, який є спільним для людей і тварин. Цей рівень для нас нецікавий. Завдяки тому, що слова та більш складні мовні вирази дозволяють здійснювати спілкування між людьми шляхом розповідей про стан речей, над описовою функцією надбудовується практична *комунікативна* функція. Ця функція досліджується психологією спілкування та лінгвістикою і для логіки є лише загальним постулатом. Цей загальний постулат конкретизується у класифікації подальших функцій мови, які можуть бути цікавими з логічної точки зору: еспресивній, декларативній, пошуковій, нормативній та оціночній.

Експресивна (емотивна) функція полягає в тому, що за допомогою мови стає можливим висловлювати наші почуття і емоції стосовно того, що відбувається в світі: «Перепрошую, що запізнився», «Вітаю тебе з днем народження!», «Співчуваю Вам у зв'язку зі втратою», «Дуже приємно познайомитися» і т. ін. На відміну від дескрипцій, що апелюють до зовнішнього світу, експресиви розрізняються не як істинні або хибні, а як *щирі* або *нещирі*, *доречні* або *недоречні*. Досить часто у спілкуванні ми можемо відчути різницю між щирими чи нещирими побажаннями, співчуттями, подяками залежно від загального досвіду стосунків з тими або іншими людьми; але у цілому критерії щирості чи нещирості дуже розмиті і залежать від психологічного, а не логічного аспекту спілкування. Для логіки цікавою буде характеристика *доречності (недоречності)*, яка лежить у змістовному підґрунті багатьох народних казок та анекдотів про розумних і дурнів. Ці казки навчають нас адекватній експресивно-мовній поведінці у суспільно важливих ситуаціях.

Незалежно від ступеня щирості доречним буде висловлення співчуття з приводу хвороби або поздоровлення зі святом, і недоречним – привітання з приводу смерті родичів або співчуття з приводу дня народження. Експресиви докладно вивчаються за допомогою так званих релевантних та інтенціональних логік.

Важливою функцією мовного спілкування є забезпечення зміни стану речей шляхом заяв, або *декларацій*. Прикладами декларацій будуть «Призначаю вас відповідальним за пожежну безпеку», «Звільняю вас з посади», «Звільняюся за власним бажанням», «Оголошую збори закритими», «Вінчаю вас» у типових життєвих ситуаціях. У юридичній сфері декларації мають виключне значення на всіх рівнях правового регулювання. За їхньою допомогою здійснюється зміна певного правового порядку, наприклад, тих правових відносин, які існували до проголошення Декларації про державний суверенітет України,

після якого наша Вітчизна перейшла в якісно інше нормативне поле, набувши статусу абсолютно рівноправного члена світового співтовариства. Менш масштабні, але практично необхідні декларації щоденно здійснюються шляхом надання чинності новим нормативним актам, призначення нових посадових осіб, присвоєння військових, наукових, почесних звань, звільнення з посад тощо.

Подібно експресивам, декларації, безпосередньо змінюючи стан речей у суспільстві, тобто в об'єктивній дійсності, також не підлягають кваліфікації у термінах істинності або хибності. Натомість їх визначають як *обгрунтовані* або *необгрунтовані*, *своєчасні* або *несвоєчасні*. Ступені ж обгрунтованості в свою чергу залежать від численних фактичних, логічних і юридичних чинників. Так, не можна призначити посадовою особою людину, якій бракує відповідної кваліфікації та належного досвіду; той же, хто призначає, сам повинен мати відповідні повноваження і т. ін.

Зрозуміло, що не кожна обгрунтована декларація може вважатися своєчасною, тобто критерії обгрунтованості і своєчасності відносно незалежні один від одного.

Комунікативний аспект мови містить у собі *пошукову функцію*, за допомогою якої знаходиться нова інформація. Коли ми відчуваємо брак потрібних нам знань, ми формулюємо *питання*, які починаються з виразів: «Що?», «Хто?», «Де?», «Коли?», «Скільки?», «Чи правда, що...?», «Чи ти знаєш, що...?» і т. ін.

Питання кваліфікуються як *коректні* (правильно поставлені) або *некоректні*; *сенсовні* або *безсенсовні* і т. ін. Вони досліджуються сучасною логікою запитань (інтерогативною або еротетичною логікою).

Нормативна функція мови полягає у висловленнях намірів домагатися, щоб той (ті), до кого звертаються, виконав (виконали) певну дію або, навпаки, не виконували деякої дії тим чи іншим чином. Такі мовні вирази називаються *нормами*. Оскільки норми регулюють суспільне життя людей у різних галузях, вони мають різноманітний характер. Це *команди*, *накази*, *прохання*, *вимоги*, *закони*, *інструкції* і т. ін. Подібно до декларацій, норми можуть вважатися обгрунтованими та необгрунтованими, ефективними та неефективними.

Кваліфікації істинності (хибності) до них не можуть застосовуватися. Прикладами норм будуть вирази: «Зачиніть двері!», «Струнко!» (команди); «Прийміть мене на роботу» (прохання); «Сумісництво будь-якої оплачуваної роботи з посадою Президента виключається» (норма права); «Слід бути обережним з отруйними речовинами» (інструкція) тощо.

Нарешті, функцією мови є *оцінювання*, тобто висловлення *позитивного*, *негативного* або *нейтрального* ставлення до якоїсь речі, події, явища, а також для висловлення переваги чи визнання рівнозначущості двох порівнюваних предметів думки. Оцінками будуть, наприклад: «Добре, що прийшла весна», «Погано, коли нас обдурюють», «Краще бути багатим і здоровим, ніж бідним і хворим» тощо. Оцінки розрізняються як *позитивні* або *негативні*, *глибокі* або *поверхові*, *загальні* або *часткові*, *наукові* або *побутові* і т.ін. Вони також не підлягають критеріям істинності або хибності, бо в їхній основі лежать не

відповідність об'єктивній дійсності, а суб'єктивні реакції на те, що відбувається у дійсності.

За допомогою названих функцій визначаються основні напрямки логічного аналізу мови, зокрема мови права. Як вважає відомий сучасний логік О.А. Івін, усі застосування мови можуть бути зведені до двох головних функцій – описової та оціночної, припускаючи, що експресиви, питання, декларації та норми можуть бути зведені до оцінок. Так, наприклад, питання можна тлумачити як вимоги до адресатів надати інформацію про стан речей, тобто як норми. Самі ж норми є оцінками з потенціальною можливістю покарання. Тобто команда «Зачиніть вікно!» означає, що зачинене вікно оцінюється позитивно, а відмова його зачинити приведе до якогось морального засудження або покарання, і у будь-якому разі призведе до негативних наслідків.

2. Семіотика як наука про знаки. Загальні поняття семіотики

Спілкування між людьми відбувається за допомогою різноманітних знаків. Наприкінці XIX ст. видатний американський логік Чарлз Пірс запропонував називати загальну науку про знаки *семіотикою* (від грец. *sema* –знак). В розумінні Пірса предмети логіки і семіотики були тотожними. «Логіка –це теорія самоконтрольованого, розважливого мислення, це наука про загальні закони знаків».

Знаком вважається будь-який об'єктивно зафіксований замісник реально існуючого або предмета, створеного нашою уявою. Крім того, згідно з Пірсом «будь-яка думка є знаком». Залежно від рівня схожості з предметом, що слугує прообразом знаку, Пірс запропонував розрізняти три типи знаків: *іконічні знаки*, *знаки-індекси* та *знаки-символи*.

Іконічні знаки мають найвищий рівень схожості з предметом думки. Сама ж схожість може бути зовнішньою, і тоді знаки відтворюватимуть загальний вигляд предметів: реалістичні малюнки, скульптури, гармонічні музичні твори, фотографії, технічні та іграшкові моделі тощо. Схожість може бути і внутрішньою – заснованою на співвідношеннях частин та цілого у відтворюваному предметі (діаграми, графіки, схеми) або на підставі співвідношення елементів змісту (метафори, порівняння, аналогії тощо).

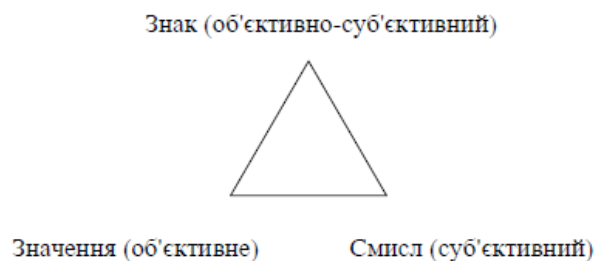
Знаки-індекси (показчики) також поділяються на типи. По-перше, це *дійсні індекси*, які виникають внаслідок реального існування та функціонування об'єктивних предметів: сліди ніг, куль, відбитки пальців тощо. По-друге, це *конвенційні*, тобто умовні, *індекси*, які створюються самими людьми для полегшення комунікації: дорожні знаки, межі, кордони, технічні показчики нахшталт кольорових сигналів світлофорів і т. ін.

Якщо навіть конвенційні індекси узгоджуються з нашими психофізичними властивостями сприйняття – зелений колір світлофору заспокоює, надає почуття впевненості, а червоний збуджує почуття загрози, вже не кажучи про подібність відбитків пальців до реальних папілярних узорів на пальцях людини, то *знаки-символи* взагалі не мають нічого схожого з предметами і нашими психічними образами дійсності. Власне символи і є найбільш цікавими для логіки, бо знаходяться на найбільшій відстані від безпосереднього сприйняття

предметів і на найближчій – до абстрактної думки. Кожне слово, речення, текст, будь-яка мова є проявом символічної діяльності.

Загальний процес знакової діяльності називається *семіозисом*. Згідно з Ч. Пірсом семіозис полягає насамперед у тому, щоб надати значень світові об'єктивних речей та відносин між людьми. Якщо прийняти, що знак є предметом, який нами чуттєво сприймається, заміщуючи у нашому мисленні об'єктивно існуючий предмет, тоді *значенням* знаку (інколи використовують вираз «*предметним значенням*») буде той предмет, який заміщується знаком. Наприклад, реально існуючий стілець є значенням знаку «стілець», єдина зірка у нашій планетній системі Сонце – значенням знаку «Сонце» і т.ін.

Той ідеальний образ, за допомогою якого у нашій свідомості знак пов'язується з його значенням, називається *смыслом* (*сенси*) знаку. Субординаційні зв'язки між основними характеристиками знаку можуть бути проілюстровані такою схемою: _

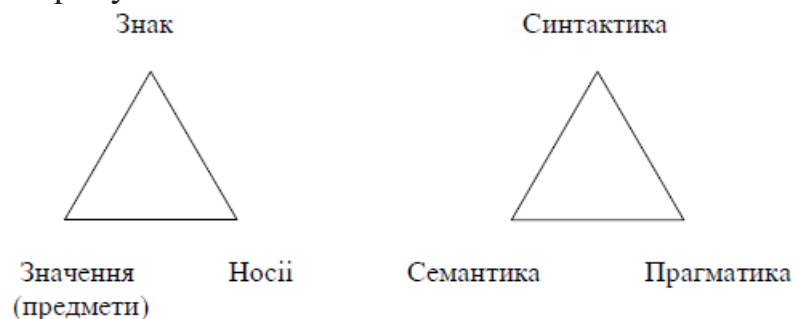

Розділи семіотики. У семіотиці розрізняють три головні розділи, або виміри, аналізу: семантику, синтактику (синтаксис) та прагматику. У *семантиці* вивчаються відношення знаків до їхніх значень та смислів.

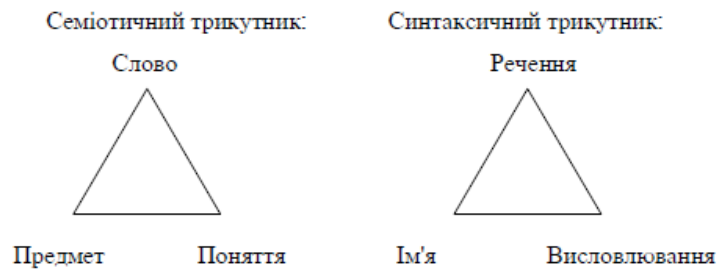
Синтактика – це теорія відношень одного знаку до іншого, тобто теорія сполучень знаків у комплексі, які відповідають практиці реального спілкування.

Прагматика – це теорія, в якій досліджуються засоби використання знаків носіями конкретної мови.

Співвідношення семантики, синтаксису і прагматики можна відобразити за допомогою запропонованих американським вченим Чарлзом Моррісом так званих семіотичних трикутників:

У свою чергу, кожен з цих розділів може бути представлений також у вигляді трикутників:

3. Взаємодія мови логіки та мови права як семіотичних систем

Семіотична специфіка мови права лежить не стільки в площині семантики (будь-яка сфера людської діяльності може бути специфікованою залежно від своєї предметної галузі) і не в синтактиці (вона більш-менш спільна для всіх сфер мислення), скільки в прагматиці, тобто правилах розуміння, які набувають максимально загального визнання застосовуваних у правовій мові знаків порівняно з будь-якою іншою сферою практики та пізнання.

Найбільш важливі поняття, що застосовуються в юридичному обігу, визначаються законом у так званих «дефінітивних нормах» (поняття «правочин» у цивільному праві, поняття «злочин» у кримінальному праві, поняття «конвенція» у міжнародному праві тощо). Нормативним закріпленням прагматичного застосування слів (термінів) забезпечуються однозначність, ясність та точність мови права. На відміну від повсякденної мови, де існують у кращому разі лише прагматичні норми літературного застосування (до речі, досить розмиті і дискусійні), і навіть від мови фізико-математичних наук, в яких прагматика може залежати від вжиття, прийнятому лише у межах окремих наукових шкіл, мова права спирається здебільшого на еталонні, скеровані законодавцем правила застосування окремих термінів.

Елементи теорії іменування. З семіотичного погляду первісним рівнем знакової діяльності є надання *імені* предметові думки, або процес *іменування*, тобто введення слова або сполучення слів, які називають деяку річ або людину. Іменування є процесом активного відношення людської свідомості до навколишнього світу. Тому цей процес ніколи не припиняється, принаймні у межах історичного існування всього людства. Вивчення цього процесу має фундаментальне значення для подальших семіотичних спостережень та міркувань.

В історії розвитку природних мов процес іменування починається з *вказівок*, тобто з операцій безпосереднього співвідношення слова та об'єкта за допомогою вказівного жесту пальцем, рукою, кивком відповідно за схемою: *жест* (який означає «ось це») – знак «курінь», «Іван», «інтеграл» тощо. У міру поширення кола людської практичної діяльності та накопичення досвіду, а одночасно – з поширенням первісного запасу імен стає можливим замість вказівних жестів користуватися *індексними словами* типу «ось», «тут», «там», «цей», «той», «зараз», «тоді» та подібними ним. Зв'язок між жестом і словом слабне разом з послабленням залежності *агента іменування* (тобто людини, яка надає імена речам) від безпосередньої ситуації іменування. Так, для сучасних побутових ситуацій є характерним такий опис: «Якщо вийдеш на станцію метро «Університет» на майдан, побачиш велику споруду з баштами та ламаними

контурами фасаду – це і є Держпром». Тут ми вже не потребуємо вказівних жестів, користуючись індексом «це».

Вже на даному прикладі можна показати, що іменування постійно відтворюється в нашому житті навіть тоді, коли ми не самі вперше даємо ім'я предметів думки. Ми навчаємо дітей, вчимо іноземні мови, опановуємо категорійно-термінологічним апаратом нової для нас галузі знань, вводимо когось до курсу справ саме за допомогою безпосередніх, або опосередкованих словами, вказівок.

Можливо, що у наведеному прикладі більш бажаним було б безпосереднє вказання на Держпром, ніж досить довгий опис того, як його впізнати. Але, витрачаючи лише якийсь десяток секунд на цей опис, ми виграємо власний час, який довелося б витратити, супроводжуючи зацікавлену особу, скажімо, з відстані 10 км до зазначеної споруди.

Таким чином, за допомогою іменування вирішуються кілька завдань, важливих з практичної та пізнавальної точок зору:

- 1) економляться наші ресурси часу, сил, грошей тощо;
- 2) здійснюється орієнтація в предметному середовищі;
- 3) забезпечується опосередковане знаками спілкування між людьми.

В теорії іменування розрізняють *індивідуальні*, або *власні*, імена (Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого) та *загальні* імена «місто», «право», «людина»). В точному сенсі загальні імена не мають реально існуючих відповідників, конкретних чуттєво+доступних одиничних предметів. Дійсно, який предметний референт існує для «міста взагалі», або для «людини взагалі», або для «права взагалі»? Тому ще з часів середньовіччя висловлювався сумнів щодо правомірності іменування абстрактних об'єктів. Для усунення непорозумінь Д. Скот (XIII ст.) сформулював постулат: «*Nominatur singularia, sed universalia significatur*» – «Одиничне іменується, а загальне означається».

Завдяки проведенню відмінності між індивідуальним та загальним іменами від функції власне іменування, притаманної процесу приписування імені одиничному об'єкту, відщеплюється функція *сигніфікації*, властива приписуванню значення загального імені класам об'єктів.

У даному випадку ми можемо визначити поняття *функції* як способу, за допомогою якого ми, знаючи смисл (*інтенціонал*) імені, можемо відшукати в дійсності предмет (*денотат*, *екстенціонал*) цього імені, тобто застосувати слово у його власному сенсі. У предметній галузі права та правознавства цей процес відповідає конструюванню правових понять.

Семантичні категорії. Теорія іменування має своє продовження у вченні про *семантичні категорії*. Категорії – це найбільш широкі за обсягом і абстрактні за змістом поняття, які схоласти називали універсаліями. Як цілком точна наука семантика може бути побудована тільки для штучних формалізованих мов. Однак важливо зазначити універсальні семантичні категорії, за допомогою яких може здійснюватися семантичний аналіз природних етнічних мов, у тому числі надбудованих над ними спеціальних мов права.

Перш за все це поняття *семантичні інтерпретації*, тобто посилання на відповідний даному слову денотат (екстенсіонал) або на його смисл (поняття, концепт, інтенсіонал). Таким чином, слово як знак може інтерпретуватися подвійним чином – означуваням предметом, з одного боку, та виділеними в понятті про нього суттєвими властивостями – з другого.

Будь-яка знакова система з семантичного погляду складається з чотирьох компонентів: S , U , K , I .

S є множиною знаків (sign), U – універсумом (Universum), тобто множиною денотатів, K – системою знань (knowledge), тобто множиною понять, I – інтерпретацією (interpretation), завдяки якій знакові ставиться у відповідність його екстенсіонал або інтенсіонал.

Для будь-якої природної мови S – це множина слів (словник) цієї мови. Множина денотатів U – це множина предметів модельованої мовою предметної галузі. Зокрема, для мови права це буде множина фізичних та юридичних осіб, юридично значущих відносин між ними, юридичних актів тощо. Система знань K містить поняття суб'єктів та об'єктів права, правових відносин, правоздатності, правочину, вини тощо. Нарешті, інтерпретація I залежно від того, на що скерована наша думка – на предмети чи на їхні властивості, – буде відповідно вважатися екстенсіональною або інтенсіональною.

Екстенсіоналом знаку називають клас усіх його припустимих денотатів, *інтенсіоналом* – характеристику загальних властивостей денотату в його відношенні до інших денотатів. Наприклад, екстенсіоналом знаку «право» буде клас усіх актуально існуючих та потенційно можливих систем права, а його інтенсіоналом – композиція всіх суттєвих рис (ознак) права, зафіксованих у тому або іншому його визначенні.

Слід зауважити, що різноманітність запропонованих визначень права вказує, по-перше, на те, що однієї тільки екстенсіональної характеристики не досить для повноцінної інтерпретації, бо не ясно, які саме властивості денотату визнаються суттєвими; по-друге, на те, що екстенсіональна інтерпретація мусить доповнюватися інтенсіональною; по-третє, на те, що сама інтенсіональна інтерпретація права залежить від багатьох позалогічних і навіть позаправових чинників. В останньому випадку маються на увазі суспільно+історичний та політико-економічний контексти існуючої правової та методологічної традиції, нарешті, залежність від суб'єктивної позиції інтерпретатора, його компетентності та наукової орієнтації на ту або іншу правову традицію – скажімо, на нормативну або на природно-правову. Таким чином, інтенсіональна інтерпретація суттєво залежить від її *контексту*.

Різнорманіття контекстів породжує різноманітні інтенсіональні інтерпретації. Це, з одного боку, створює певні труднощі для засвоєння, але з другого – є цілком природним явищем, пов'язаним з постійним, творчим процесом розвитку та оновлення права у відповідності з вимогами суспільного життя та юридичної практики.

Різноманітність правових інтерпретацій не виключає можливостей виявлення деяких стрижневих, інваріантних семантичних категорій у мові права.

По-перше, це *індивідні імена* – імена таких суб'єктів права, як фізичні особи або правничі інстанції.

По-друге, це *предикати*, тобто позначення властивостей, відносин, функцій, дій, насичених правовим змістом.

По-третє, це *висловлювання*, тобто сполучення імен з предикатами, які виражають об'єктивний зв'язок денотата і його властивостей: «Усі дієздатні особи є правоздатними», «Деякі правоздатні особи не є дієздатними» тощо.

По-четверте, *вказівка на агентів дій* — фізичних або юридичних чи посадових осіб: «громадянин А купив будинок у громадянина В, «Фірма С уклала угоду з державним підприємством D», «Прокурор вимагає за вчинений громадянином Н. злочин покарання на п'ять років позбавлення волі» тощо.

По-п'яте, це *пропозиційні установки*, які модалізують висловлення: «Закон вимагає, щоб обвинувачений у злочині мав захисника», «Суд вважає, що аргументи захисту не стосуються справи, яка зараз розглядається» тощо.

По-шосте, *вказівка на семантичні координати* висловлень: «вступати в дію з 1 січня 1996 року», «поширюватися на такі та такі сфери правових відносин» і т. ін.

Зрозуміло, що список семантичних категорій права може бути завжди поширений в залежності від ступеня складності завдань та проблем, які виникають при аналізі регульованих правом ситуацій.